

KLEMM IMRE:

SIMONYI ZSIGMOND MONDATTANI MUNKÁSSÁGÁNAK ÉRTÉKELÉSE ÉS HATÁSA

SIMONYI ZSIGMOND a magyar nyelvtudomány széleskörű területén fejtett ki nagyarányú munkásságot. Nyelvészetünknek tömérdek fontos kérdése érdekelte, s a magyar nyelvi jelenségek nagy tömegével foglalkozott a mondat-
tan, a jelentéstan, az alaktan, a szókészlettan, a hangtan, a helyesírás köréből egyaránt. Különösen a mondattani problémák vonzották, ezeket vonta be munkaterületének középpontjába. A mondatot tartotta a nyelvbeli egyénnek, ezért a mondattani alapelv szükségességét és fontosságát hirdette a nyelvi kutatásokban. A magyar nyelvtudományban kialakult közvélemény azt tartja: SIMONYI-nak a nyelvtudomány terén kifejtett tevékenységéből a legértékesebb és a magyar nyelvtudomány fejlődésére a legnagyobb hatással mondattani munkássága volt. Nyelvészetünknek éppen az a része foglalkoztatta leginkább, amelyben a legtöbb alapfogalom és a legtöbb részletkérdés szorult megoldásra. SIMONYI-ra hárult a feladat, hogy a magyar leíró mondat-
tan alapfogalmait tisztázza és a magyar mondattani jelenségek történeti fejlődését megállapítsa.

Tervbe vett nagy munkájára jól felkészült. Itthon BUDENZ egyetemi finnugor előadásaiból elsajátította az összehasonlító nyelvtudomány módszereit. Külföldi tartózkodása alatt PAUL egyetemi előadásaiból merítette az újgrammatikai iskola nyelvtörténeti és nyelvlélektani alapelveit; ezeket aztán átplántálta magyar talajba és mondattani bűvárlataiban alkalmazta. SIMONYI mintaszerű nyelvtörténeti módszerével javarészt kiszabadította a magyar nyelvtudományt az akkor uralkodó nyelvbölcsélet, nyelvlogika békőiből. (Vö. Gombocz: MNy. 1919. XV, 156.) RUBINYI M. találóan nevezte őt a magyar pozitivisták történeti nyelvtudomány modern klasszikusának. (Simonyi Zs. helye a magyar nyelvtudomány történetében. Nyr. 1949. LXXIII, 144.) SZARVAS G. a nyelvhelyesség és a magyar szókészlet kérdéseiben volt Simonyira nagy hatással, KÁRMÁN M. pedig azzal, hogy sürgette az egész nyelvtannak mondattani alapon való felépítését, továbbá pedagógiai éleslátásával és tapasztalásával (Nyr. 1915. XLIV, 385—6). A nyelvlélektan elveit, az analógia nagy asszociációs hatását nemcsak a hangtani és alaktani jelenségek magyarázatára alkalmazta, hanem a mondat-
tanban (pl. a határozóknál) és a jelentésváltozások magyarázatában is.

Kettős módon szolgálta a magyar nyelvtudományt: tudományos működésének kettős jelentősége a nyelvtudomány fejlesztéséből és a nyelvtudomány leszűrt eredményeinek gyakorlati alkalmazásából ered. Elmélet és gyakorlat szerencsésen összelelkezett nyelvtudományi működésében. Elve volt: a tudomány aranya aprópénzre váltva forgalomba jusson. (A magyar nyelv. 1905. Előszó.) Nemcsak az iskolai nyelvtani oktatásban tartotta szükségesnek a nyelvtudomány leszűrt eredményeinek felhasználását, hanem a stilisztikában is sürgette értékesítésüket. (A nyelvi kifejezések hangulati különbsége, idegenszerűségek.)

Tudományos működésének erényei közé tartozik a tudományos kutatás eredményeinek világos, logikus taglalása és egyszerű, választékos nyelven való kifejezése. Tudományos műveinek olvasása tartalmuk elvont jellege ellenére sem fárasztó, sohasem válik szárazzá.

Simonyi, a magyar mondattan megalapítója

SIMONYI már nagyon korán megkezdte nyelvtudományfejlesztő munkásságát. Első nyelvtudományi dolgozatai: Adatok a nyelvújítás történetéhez. Bartzafalvi Szabó D.: Szigvart' klastromi története. Nyr. 1872. I, 45, 94. Már korán kezdett dolgozni a m o n d a t t a n terén is. Első mondattani dolgozatait: Az összetett mondatról. Nyr. 1877. VI, 5, 53. A magyar igemódok alkalmazása. Nyr. 1877. VI, 148. stb.

Mondattani munkásságát úgy tudjuk megfelelően értékelni és a magyar nyelvtudományra tett hatását megállapítani, ha összehasonlítjuk mondattani működésének eredményeit, megállapításait a megelőző korok nyelvtudományának állapotával.

A mondattant eredetileg syntaxisnak nevezték. A syntaxis tulajdonképeni megalapítója az alexandriai görög származású APOLLONIOS DYSKOLOS, aki i. u. a második században élt. Reánk maradt: *περὶ συντάξεως* című syntaxisa. E művével teljessé tette elődjének, DIONYSIOS THRAX (i. e. a második és az első század határán) görög grammatikusnak: *τέχνη γραμματική* című görög grammatikáját, mely csak hangtant és alaktant tárgyalt. A római grammatikusok között PRISCIANUS (i. u. a hatodik században): *Institutionum grammaticarum libri XVIII.* c. művének két utolsó könyvében maradt fenn syntaxis. Ez a középkor legelterjedtebb nyelvtani tankönyve volt, s később is alapul szolgált a nyelvtan rendszerének és terminológiájának megállapításában. PRISCIANUS e műve a legterjedelmesebb és legteljesebb nyelvtani rendszer, amely reánk maradt.

A nyelvtannak alaktanra és syntaxisra való felosztása a XII. századból való. A szótan már HEYSÉNél szerepel a hangtan és a syntaxis között mint a nyelvtan második része, 1838-ban. A régi nyelvtanokban szótan és alaktan körülbelül egybeesik.

A magyar nyelv első mondattana SZENCZI MOLNÁR A.: *Novae grammaticae libri duo*. 1610. c. grammatikájában fordul elő: *syntaxis*, mint a nyelvtan második része — a nyelvtannak első része: az *etymologia* (alaktan; a régi magyar nyelvtanírók szónyomozásnak nevezték ezt) mellett.

A SYLVESTERTŐL (1527., 1539.) reánk maradt első magyar nyelvtanokban még nincs *syntaxis*, azt tartják, hogy ez elveszett az utóbbiból; lehet azonban, hogy eredetileg sem volt benne. PERESZLÉNYI P. grammatikájában is van már *syntaxis* (*Grammatica linguae hungaricae*. 1682.). Az összetett mondatot magyar nyelvtaníróink régebben nem tárgyalták, nálunk csak BITNICZ L.-nál (*Magyar nyelvtudomány*. 1837. és 1848.) és GYURITS A.-nál (*Magyar mondattan*. 1857., 1861.) találtam először az összetett mondat tárgyalását. FÁBIÁN I. (*A magyar szókötés szabályai*. 1846. *Dijazott pályamű.*) csak említette az összetett mondatot, de nem tárgyalta, mert (ADELUNGra hivatkozva) azt tartotta, és más régi nyelvtanírók is azt tartották, hogy az összetett mondat tárgyalása nem a nyelvtanba való, hanem az ékesszólástanba (retorikába). IHÁSZ G. magyar nyelvtana is csak az V. kiadásban bővült mondattannal (1857.).

A *syntaxis*t magyarul eleinte *szókötéstannak* nevezték nyelvtaníróink; FÁBIÁN I.-nál (1846.): *szókötés v. mondattan* elnevezés szerepel, zárójelbe téve: *Satzlehre, Syntax*. BITNICZ L.-nál (1837., 1848) és A magyar tudós társaságnak A magyar nyelv rendszere c. nyelvtanában² (1847.) már a *mondattan* elnevezés használatos; az utóbbi a mondattant két részre osztja: *szókötésre* és *mondatkötésre*.

A múlt század második felében kimagaslott a magyar iskolai mondattanok között: GYURITS A.-é (1857. stb.), RIEDL Sz.-é (1864.), IMRE S.-é (1875.), SZVORÉNYI J.-é (1876⁴) Simonyi Zs.-é (1877., 1879. stb.) és SZINNYEI J.-é (1885. stb.).

SIMONYI nagyon szükségesnek tartotta, miként BRASSAI (NyF. 3:11) és KÁRMÁN M. (Nyr. 1915. XLIV, 385) is, a mondattani alapelvnek a nyelvtudományi vizsgálatban való alkalmazását, ezért többször sürgette a nyelvi jelenségeknek mondattani szempontból való tárgyalását. A mondattan szerinte szükséges és elmaradhatatlan része a nyelvtannak. Ennek a mondattani alapelvnek hangoztatása a múlt század második felében nagyon szükséges és alkalomszerű volt; akkor u. i. azt tartották, hogy a nyelvbeli egyén a *szó*, nem pedig a *mondat*; szó van, de mondat nincsen. (SZILÁGYI I.: *A magyar szókötés szabályai*. 1846. 14.) Ezért csak szófaji alapon tárgyalták a mondattant. HUNFALVY P. (*Nyelvtudomány és nyelvtanítás*. 1884. 168) pedig védelmezte is a *szó* nyelvbeli egyén voltát, és ezért nem helyeselte a mondattani jelenségeknek mondattani alapon való tárgyalását.

SIMONYI ajánlotta a mondattani alapnak alkalmazását a nyelvtan alakattani részében is. (*Magyar Tanügy* 1874, V, 300 stb.) Szükségesnek tartotta, hogy a szófajok fogalmának megállapításához ezeknek a mondatrészekhez való viszonyát is figyelembe vegyük, és a szófajok világos megértéséhez ezt a viszonyt

a nyelvtani oktatásban tudatosá tegyük. Ezt a szükségességet más nyelvtan-íróink és nyelvi oktatóink is tapasztalták. KÁRMÁN M. nemcsak az alaktant, hanem a szófajok meghatározását és osztályozását is mondattani alapon tanította. (Nyr. 1915. XLIV, 386.) NÉGYESI is mondattani alapon osztályozta a szavakat nyelvtanában. Sőt a szófejtésben is felmerült a szavak mondatbeli szerepének vizsgálatából való kiindulás szükségessége (ZOLNAI: Mondattani bűvárlatok. 1893.), SIMONYI nyomán.

Ő tehát a magyar mondattan tulajdonképeni megalapítója és megszerzője, ő építette nálunk először mondattani alapra a mondatbeli jelenségek tárgyalását és ezeknek rendszerét is, ő tisztázta nálunk a mondatrészek fogalmát. Új korszak kezdődött az ő mondattani irányával iskolai nyelvtanainkban és oktatásunkban egyaránt.

A mondattan rendszere

SIMONYI előtt még nem tárgyalták nálunk a syntaxis mondattani alapon nyugvó rendszer szerint, mert még nem alakult ki a mondat részeinek határozott és teljes fogalma. SYLVESTER magyar nyelvtanában (Grammatica Hungaro-latina. 1539.) nincs is syntaxis, ő a nyelvi jelenségeket még csupán szófaji alapon tárgyalta a következő rendszerben, melyet a görög-római grammatikusok állapítottak meg: literae, nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium, coniunctio, praepositio, interiectio.

A syntaxis a görög-római grammatikusok nem mondattani alapon, hanem szótani alapon, szófajok szerint tárgyalták, a következő rendszerben: concordantia (szóegyeztetés), rectio (szóvonzat), ordo (szórend). Nálunk is az első magyar syntaxis szerzője, SZENCZI MOLNÁR A., ily szófaji alapon és rendszerben tárgyalta a syntaxis: convenientia (szóegyeztetés), rectio (szóvonzat). A syntaxis ily beosztású és módszerű vizsgálata sokáig uralkodott nyelvtanainkban. Így még VERSEGHYNél is: Analyticae institutionum linguae hungaricae pars secunda: syntaxis 1817. Ebben az egyes szófajokat tárgyalta: syntaxis nominum ac pronominum, verborum, coniunctionum, adverbiorum et interiectionum. Ezeket a szófajokat a régi hármastagozatú rendszerben tárgyalta: syntaxis concordantiae, syntaxis regiminis, orationis ordo. Ily módszerrel és rendszerben tárgyalta a syntaxis SZILÁGYI I. és FÁBIÁN I. (A magyar szókötés szabályai. 1846.), az akadémiai pályázati utasításokban megszabott rendszernek megfelelően; sőt még fejlettebb, tisztultabb mondattani felfogású nyelvészek is: BITNICZ L. (Magyar nyelvtudomány. 1848.), GYURITS A. (Magyar mondattan. 1887.), továbbá az akadémiai Magyar Nyelv Rendszere. 1846., 1847.²) Ebben a mondattani rész azonos az 1843-ban megjelent Szókötéssel „néhány szükségeseeknek ítélt változtatásokkal“. (Vö. Előszó. IHÁSZ G. (Magyar nyelvtan. 1857.⁵), SZVORÉNYI J. (Magyar nyelvtan. 1861.), IMRE S. (Magyar mondattan. 1875.⁴), HUNFALVY P. (Nyelvtudomány és nyelv-

tanítás. 1884. 168) a nyelvi jelenségeknek mondattani alapon való tárgyalását nem tartotta helyesnek.

A mondattannak ilyen: szófajok szerinti rendszerben való tárgyalás-módjának egyik oka az volt, hogy a szóra volt építve és a szóvonza tokra, nem mondattani kategóriákra. A nyelvtudományban régebben azt vallották, hogy szó van, de mondat ninesen. Ezt vallotta SZILÁGYI I. is. (A magyar szókötés szabályai. 1846. 14.) FÁBIÁN I. szerint (A magyar szókötés szabályai. 1846. 138.) a hangtanban, a szótanban, a mondattanban, mind a háromban csak a szóval foglalkozik a nyelvtudós. HUNFALVY (NyK. 1862. I, 471) védelmezte az egyes szó nyelvbéli egyén voltát: A nyelvbéli egyén a szó.

A mondatbéli jelenségek szófaji rendszerben és szóvonzati módszerrel való tárgyalásának másik oka az volt, hogy nem ismerték még fel a mondatrészek fogalmának igazi mivoltát: a mondatrészeknek, helyesebben a szószerkezeteknek tartalmi (objektív) és alanyi-állítmányi predikatív funkciós viszonyon alapuló mivoltát. A mondatnak és részeinek az objektív gondolati tartalom viszonyán és egyúttal az alanyi-állítmány praedikatív funkciós viszonyán alapuló sajátága még a jövő nyelvtudomány vizsgálati feladatainak körébe tartozik.

A 19. század közepén kezdték nálunk hirdetni a nyelvtudományban: A nyelvbéli egyén a mondat. (BRASSAI, Akad. Értes. 1860. I, 299; 1863—5. III, 9.) „Minden nyelvi kifejezés akar valamit kifejezni, azaz: valamely gondolatot közölni. De a gondolatnak kifejezése a nyelvben nem az egyes szó, hanem a mondat, s az egyes szók csak mint a mondat részei bírnak jelentőséggel a nyelvben“. (RIEDL Sz.: Magyar nyelvtan. 1864. 52.)

Tagadhatatlan: beszédünk célja mindig az, hogy valamit közöljünk, ez pedig csakis mondattal történhetik, mely alkalomadtán egyes szó is lehet. A szó mondatbéli szerepéből kiragadva csak felidézi a hallgató tudatában a vele társult fogalmat, de fogalmak, szavak viszonyítását nem fejezi ki.

A mondat nyelvbéli egyén voltának alapelve egy ideig nem tudott hatni a szófaji kategóriákon alapuló rendszerre, s továbbra is megmaradt ez a régi rendszer a mondattanban. Valójában csak SIMONYI nyelvtanaiban (1877., 1879.) tört magának utat a mondat nyelvbéli egyén voltán alapuló mondattani alapelv. (Vö. NyF. III, 13.) SIMONYI eltüntette nyelvtanainkból az ú. n. szóvonzati elméletet is, s ezzel kihúzta a régi szófaji alapon nyugvó mondattani rendszer alól ennek létalapját: a szóvonzatot. Ez a régi szófaji alapra épített szókötési rendszer elavulására vezetett.

Az egész magyar mondattant mondattani alapon először SIMONYI kezdte nálunk tárgyalni magyar nyelvtanaiban (1877., 1879.), s a mondat nyelvbéli egyén voltának alapján felépítette a mondattan egész rendszerét, a mondatbéli viszonyjelentésekből kiindulva.

A mondatbeli jelenségek szófaji alapon való tárgyalásának megszüntetésével a szófajokon alapuló *syntaxis*, *szókötés* elnevezés helyébe a *mondattan* elnevezés szilárdult meg nálunk.

SIMONYI régebben (A jelentéstan alapvonalai. Akad. Érték. 1881. X, 1) ily rendszert is alkotott a mondattani jelenségek tárgyalására:

1. A mondatbeli szó alaktana (szóragozás).
2. A mondatbeli viszonyok elmélete (szójelentéstan).

Nyelvtanaiban azonban nem alkalmazta ezt a rendszert, hanem ezt: Az egyszerű mondat. Az egyszerű mondat nemei. A mondatrészek: az alany, az állítmány, az állítmányi kiegészítő, a tárgy, a határozók (fajjai), a jelző. A szórend. Az összetett mondatok: a mellérendelt mondatok: kapcsoló, választó, ellentétes, következtető, magyarázó mondatok.

Az alárendelt mondatokat kétféleképpen osztályozta:

1. Az első osztályozás alapja az, hogy a mellékmondat a főmondat valamelyik részének külön mondat alakjában való kifejezése. E szerint van: alanyi, tárgyi, határozó, jelző mellékmondat.

2. Simonyi szófaji alapon is osztályozta a mellékmondatokat: egy-egy szófajjal vette egyértékűnek a mellékmondatokat: főnévvel, melléknévvel, határozóval (itt letért a szófaji alapról). E szerint megkülönböztetett főnévi, melléknévi és határozó mellékmondatokat. A főnévi mellékmondatokat mondattani alapon tovább osztályozta (alanyi, tárgyi, határozó, jelző mellékmondatokra).

Azzal, hogy Simonyi kiszorította a mondattanból a szóvonzati elméletet, és teljesen mondattani alapra helyezte a mondatbeli jelenségek tárgyalását és rendszerét, szintén új korszak kezdődött a magyar mondattanban.

A mondat

A mondat* fogalmának meghatározásával már legrégebben találkozunk a görög-római grammatikusoknál. Már DIONYSIOS THRAX (i. e. a II—I. század határán) említett grammatikájában próbálta meghatározni a mondatot, ily módon: A mondat a prózai beszédnek oly összetétele, amely befejezett gondolatot fejez ki.**

PRISCIANUS latin grammatikájában így alakult ez a meghatározás: Oratio est ordinatio dictionum congrua sententiam perfectam demonstrans. Hasonlóképpen határozta meg nálunk SZENCZI MOLNÁR A. 1610: Sermo est vocum ad sensum congruum contextus, qui perficitur compositione et distinctione. Compositión a szóegyeztetést és a szóvonzatot érti, distinctión pedig az

*A *mondat* elnevezés már BARCZAFALVINÁL megtalálható (1792.). Régebb elnevezései: *beszéd* (oratio. SYLVESTER 1539), *mondmány*, *tulajdonítmány*, *egész szólás* stb. Vö. KLEMM: A mondattan elmélete 5.

**Dionysii Thracis: Ars Grammatica. Edidit G. Uhlig. 1883. 22. l.

írásjelek használatát a mondatban. Ebben a kifejezésben megjelent már a syntaxis legrégebb rendszere is egyúttal: szóegyeztetés, szóvonzat. Ezek a mondatmeghatározások egyet mondanak: a mondatban már legrégebben is szavaknak oly kapcsolatát látták, amely befejezett értelmet fejez ki. Még SIMONYI ideje körül is találkozunk a mondat ily meghatározásával: A mondat a kimondott szónak bizonyos értelmet kifejező és egymással összekapcsolt összege. (CZF. stb.)

A középkorban a grammatikusok a nyelvtant a logikával és a retorikával hozták kapcsolatba, s a logika hatására logikai kategóriákat állítottak fel a grammatikában. Pl.: A *mondat* szóval kifejezett ítélet. (BITNICZ L.: Magyar nyelvtudomány. 1837. 18.; 1848. 97.) Mondatnak hívunk minden teljes ítéletet. (SZILÁGYI: Magyar szókötés. 1846. 23.) A mondat észtanilag szókkal kifejezett gondolat, mely észteni ítéletet foglal magában. (CZF.) — Az ítélet valóban mondat alakjában jut kifejezésre, de azért nem minden mondat ítélet. Az ítélet folyamata lélektani funkció, az ítélet a logikába annyiban tartozik, amennyiben igazságot fejez ki, tehát a logika a helyes gondolkodás feltételeinek vizsgálata. A nyelvtanban a mondat tartalmában kifejezett tudattartalom objektív valóságát nem vesszük figyelembe, hanem csak azt: a beszélő, író tényleges vagy képzelt valósághoz viszonyítja-e, és a nyelvi kifejezés megfelel-e a nyelvtan szabályainak. Az ítélet és a mondat némely nyelvben, pl. a magyarban alakilag sem esik egybe, hisz a magyar mondatban a *van copula* nem használatos.

A 19. század közepén (MNy. 1948. XLIV, 120) a nyelvtudományba bevonult lélektani irány hívei elvetették a mondat logikai meghatározását, és próbálták a mondatot lélektani alapon: a mondatban végbemenő lelki folyamat alapján meghatározni, mégpedig kétféle módon.

PAUL (Prinzipien der Sprachgeschichte) felelevenítette a régi mondatmeghatározást azzal a változtatással, hogy szókapcsolat helyett képzetkapcsolatnak tekintette a mondatot. Szerinte a mondat nyelvi kifejezése, jelképe annak, hogy a beszélő tudatában több képzet vagy képzetcsoporthoz összekapcsolódott, s egyúttal eszköze annak, hogy a hallgató tudatában is létrejöjjön ugyanazon képzeteknek vagy képzetcsoporthoz ugyanaz a kapcsolata.

Ezt a szintetikus mondatmeghatározást felváltotta WUNDT (Die Sprache³. II. 248) analitikus-szintetikus, taglaló-összekapcsoló mondatmeghatározása: A mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egységes tudattartalmat fogalmilag tagoltunk szándékosan alkotó elemeire s ezeket egymásra vonatkoztattuk, azaz egymással logikai viszonyokba állítottuk. WUNDT e mondatmeghatározását azonban meg kell toldani azzal, hogy a tagokat nemcsak tartalmi (logikai) viszonyokba állítjuk, hanem egyúttal predikatív funkciók viszonyba is.

SIMONYI eleinte ítélet nyelvi kifejezésének tartotta a mondatot (Magyar nyelvtan. 1879. 122.; 1896⁵. 81); utóbb (A magyar nyelv. 1905. 447.) lélek-

tanilag határozta meg a mondatot, WUNDT—DELBRÜCK szellemében: A mondat egy-egy teljesképzet elemzésének (tagolásának) nyelvbeli kifejezése. A teljesképzetet e g y e s képzetekre bontjuk (helyesebben: tagoljuk), s e részképzeteknek viszonyát kifejezzük a mondatban.

A mondat meghatározásában SIMONYI idejében még nem tudott a nyelvtudomány általánosan elfogadott eredményre jutni; ő is csak a WUNDT-féle mondatmeghatározás átültetésére szorítkozott. E közvetítésében is megnyilvánul nyelvtudományi erénye: könnyed egyszerűséggel, világosan, közérthetően tudja közkinccsé tenni a nyelvtudomány magas színvonalán álló, bonyolult eredményeket is.

A mondat főrészei

A legrégebbi grammatikusok még nem ismerték a mai értelemben vett mondatrészeket vagy helyesebben szószerkezeteket, hanem csak szófajokat (beszédrészeket). SIMONYI idejében BRASSAI azt vallotta: a mondatnak csak e g y főrésze van: az állítmány; ez szerinte a mondat lelke, s a mondat többi részei szerinte mind határozók, még az alany is az állítmány meghatározója, azaz ennek van alárendelve.

SIMONYI e felfogással szemben azt vallotta, és a nyelvtudomány ma is ezt vallja: a mondat alapformája az alanyból és az állítmányból alakuló mondat, az állítmányban kifejezett cselekvésfogalomnak tartalmi bővítése (és hozzáteszem: állítmányi funkciójának részese) a határozó, a tárgy; az alanyban kifejezett tárgyfogalomnak tartalmi bővítése (és hozzáteszem: alanyi funkciójának részese) a jelző. Ezt a határozóban, tárgyban, névszói állítmányban kifejezett névszói fogalom tartalmi bővítésére (s hozzáteszem: és az állítmányi funkció részesévé) is átvitték.

A legrégebbi grammatikusok még nem ismerték az ú. n. m o n d a t - r é s z e k e t, hanem csak szófajokat különböztettek meg a mondatban. A középkorban a grammatikusok a nyelvtant a logikával hozták kapcsolatba, és a logika hatására logikai kategóriákat állítottak fel a mondatban is. A mondatban ítéletet láttak, és ennek megfelelően a 18. század második fele körül a mondatban is subjectumot és praedicatumot vettek fel a mondat két főtagjával. A logikai irányú grammatikusok a mondat alanyán és állítmányán azt értették, amit a logikusok szoktak. E szerint a mondat alanya az, akiről vagy amiről valamit kijelentünk, vagyis az, ami a kijelentés alapja, hordozója; a mondat állítmányán pedig azt értették, amit az alanyról kijelentünk, állítunk. Az akadémiai Magyar Nyelv Rendszere (1847. 266.) már így határozta meg a logikai alany fogalmát.

A 19. század közepén a nyelvtudományba bevonult lélektani irány hívei kezdték függetleníteni a nyelvtudományt a logikától. Elvetették a mondat

logikai meghatározását és vele együtt a mondat főrészeinek: az alanynak és az állítmánynak logikai meghatározását is, és próbálták lélektanilag meghatározni az alany és az állítmány fogalmát. Nálunk BRASSAINÁL található meg először a lélektani alany és állítmány meghatározása. Lélektani alanynak azt a képzetet szokták mondani, amelyre más képzetet vonatkoztatunk; lélektani állítmánynak pedig azt a képzetet, amelyet erre a képzetre vonatkoztatunk. SIMONYI is így határozta meg (A magyar nyelv. 1905. 448.) a lélektani alany és állítmány fogalmát: lélektani alany az a képzet, amely már ismeretes, és így alapjául szolgál a mondásnak; lélektani állítmány pedig az eddig ismeretlen képzet, tehát az, amit az ismert képzetről mondok.

A lélektani alany és állítmány fogalmának meghatározása után azonban csakhamar kitűnt, hogy a lélektani alany-állítmány és a nyelvtani alany-állítmány nem esik mindig egybe, lélektani alany-állítmány bármely mondatrész lehet nyelvtani szempontból. Az alany és az állítmány lélektani meghatározása tehát természetszerűen szintén nem lehetett megfelelő a mondattanban, miként a logikai meghatározás sem.* A logikai és a lélektani alany és állítmány meghatározásába belevették a lélektani predikatív funkciós viszonyt, amely az ítéletben is megvan, de nem vették bele a predikatív funkciós viszony alapjául szolgáló tartalmi viszony közelebbi meghatározását.

Már BRASSAI felhívta a figyelmet arra, hogy a mondatrészekben kettős viszony van: tartalmi (objektív) viszony és alanyi-állítmányi funkciós viszony is egyúttal. SIMONYI-nak is ez volt a felfogása a mondatrészek mivoltáról, ezért nálunk elsőnek vitte bele a nyelvtani (mondattani) alany és állítmány meghatározásába ezt a kettős mondatviszonyt. Szerinte a nyelvtani állítmány a mondatnak az a fele, amellyel valami cselekvést, vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki, mégpedig a cselekvő személyre vagy tárgyra vonatkoztatva. A nyelvtani alany pedig szerinte a mondatnak az a fele, amellyel a cselekvőt vagy a cselekvő módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezzük. (SIMONYI: Alany és állítmány. Nyr. 1900. XXIX, 6; A magyar nyelv. 1905. 448. Kocsis L.: A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. NyF. III, 33.)

A határozók

Régebben nyelvtanainkban nem tekintették mondatrésznek a határozókat, és nem jelentésük alapján osztályozták őket, hanem az alakból kiindulva, minden rendszer nélkül tárgyalták őket a szókötésnek szóvonzati részében.

SIMONYI már korán kezdett foglalkozni a határozókkal (Nyr. 1882. XI, 210, 258). Nagy monográfiában is foglalkozott a határozókkal: *A magyar határozók*. A Magyar Tudományos Akadémiától az 1885. évi Lukács Krisztina-

*A nyelvtani alany és állítmány meghatározására volt szükség.

féle jutalommal kitüntetett pályamunka. (1888—1895.) Két kötet. Az első kötetben terjedelmes bevezetésben a határozó mondatrész fogalmát, körét, alaktani, jelentéstani sajátosságait tárgyalta, továbbá a három határozó irány váltakozásait és az állandó határozókat (ú. n. vonzatokat). A határozós viszonyokat nem a jelentésből kiindulva, bizonyos rendszerben tárgyalta, mert ez szerinte vita tárgya, hanem az alakból kiindulva. Leíró iskolai nyelvtanaiban többféle rendszerben tárgyalta a határozós kifejezéseket, történeti tárgyalásra azonban kevésbé lett volna megfelelő valamely rendszere. Azután sorban ismertette az egyes névragok alaktanát, jelentésstanát és használatát. A második kötetben a névutók, a határozó igenevek és a határozószók alaktanát, jelentésstanát és használatát fejtegette.

Az akadémiai bíráló bizottság megállapította jelentésében: „először fejlődésük szerint összeállítja a tényeket, aztán az egyes jelenségek okait vizsgálja s lélektanilag iparkodik megmagyarázni, végül fejlődésük utolsó fokai szerint állapítja meg használatukat, mindenkor rámutatva s különválasztva egyrészt a csak múltban élő, de ma teljesen feledésbe ment, másrészt az idegen hatás nyomása alatt keletkezett használatot“. „E pályamunka nagy grammatikai képzettségéről, mind az ismertebb idegen, mind pedig a rokon nyelvekkel való elég tág körű ismeretségről, az összes magyar, de legkivált a régi irodalomban való teljes tájékozottságról tanúskodik; az eljárás, amelyet a mű szerzője a kitűzött kérdés megfejtésében követett, helyes.“

SIMONYI már 1876-ban (Magyar Tanügy V, 163.) megállapította a magyar határozók irodalmára vonatkozólag: „A határozók tanában a leghatározatlanabbak nyelvtaníróink és tudósaink“. Ennek tudatában megjegyezte: „véleményem szerint a »határozó« név alá alig fogunk valaha logikus s kereken egységes fogalmat kapni“. A határozó mondatrész fogalmának megállapítása mellett szükségesnek tartotta a határozós szerkezet körének megállapítását is. E téren Simonyi idejében nagy zűrzavar uralkodott a nyelvtudományban. Némelyek a határozó fogalmának körét nagyon szűkre szabták azzal, hogy az igéknek és mellékneveknek szükségképeni, állandó ragos és névutós értelmi bővítményeit külön mondatrésznek: k i e g é s z í t ő n e k tekintették, s csak a nem-szükségképeni, esetleges értelmi bővítményeit tekintették h a t á r o z ó k n a k. SIMONYI ellenezte két ily külön mondatrész megkülönböztetését, és összevonta e két osztályt közös határozó mondatrész fogalma alá, a kiegészítőt pedig elejtette. Ő tehát a határozók fogalmi körébe vonta össze az állítmányban kifejezett ige és a melléknév esetleges bővítményein kívül az ú. n. kiegészítőket, vagyis az ú. n. vonzatokat (állandó határozókat), amelyek rendesen ugyanazon ragos vagy névutós alakban vannak összeszerkesztve az igével vagy a melléknévvel, továbbá a *-nek*, *-nak* ragos irány(vég)-határozókat, melyeket régen a tárgyhoz soroltak. Mindezek szerint tehát a mondatnak mindazon részeit belefoglalta a határozó fogalmának körébe, amelyek az állítmányban kifejezett ige vagy melléknév és más mondatrészben

kifejezett melléknév közelebbi meghatározására szolgálnak, kizárva azonban az ú. n. állítmányi névszót (Sokrates *bölcs* volt) és a tárgyat.

BRASSAI tekintette először mondatrésznek a határozót nálunk, de nagyon tágra vette a határozó mondatrész fogalmát. (A magyar mondat. Akad. Értes. 1860. I, 279). Szerinte a mondat lelke az állítmány; ami nem állítmány, az mind határozó, még az alany is. Tekintve azonban azt, hogy az egyes mondatrészekben más-más tartalmi viszony van és vagy alanyi vagy állítmányi funkciós viszony is, mégis szét kell taglálni a mondat tagjait több osztályra. SIMONYI a mondatban dualizmust látott az alany és az állítmány viszonya alapján. „A mondatnak alapformája nem az egyetlen igével kifejezett mondat, mint Brassai hitte, hanem az alanyból és állítmányból álló mondat. Az alany és az állítmány a szintaktikai viszonyok őstípusa, s a bővített mondat még legösszetettebb alakjában is az alany és állítmány viszonyának ismétlésével magyarázható.“ (KOC SIS L.: A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. NyF. III, 29.; SIMONYI: A magyar határozók. I, 1.)

SIMONYI nagyfontosságú újítást hajtott végre a mondattan rendszerén azzal, hogy BRASSAI és KÁRMÁN M. nyomán véget vetett a határozók körében régóta uralkodó ú. n. v o n z a t o s elméletnek, amely szerint: „a szóvonzatban egyik szó azon hatással van a másikra, minélfogva ez valamely ragot fölvenni *kényszeren*“. SZVORÉNYI: Magyar nyelvtan. 1861. 261.; SIMONYI: Nyr. 1887. XVI, 534.; MHat. I, 45. SIMONYI megcáfolta a vonzatemléletet, mert az állandó határozóragos és névutós szerkezetek oka nem az ige vagy a melléknév vonzó ereje, hanem a rag és névutó saját jelentése, „mely azután az ige jelentésével kombinálva fejezi ki a gondolatnak azt az árnyéklatát, amelyet éppen közölni akarunk“. (MHat. I, 45.) A határozók ú. n. vonzata nem szükségképeni és nem állandó.

A helyhatározó ragoknak és névutóknak más elvontabb határozós viszonyok kifejezésére való használatát, vagyis a határozók jelentésváltozásait is magyarázta SIMONYI. E célra felhasználta MORITZ lélektani magyarázatát: a fogalmak tartalmi hasonlóságán alapuló asszimilációs rag- és névutó-átvitelt. Ez a nyelvtanban kollektív, szociális lélektani jelenség, a stilisztikában azonban individuális jelenség (metafora). A határozós kifejezések magyarázatában SIMONYI az analógiás és az idegen hatásokat is figyelembe vette.

Nemcsak tisztázta a határozó fogalmát, ennek körét, továbbá a határozók jelentésváltozásait, hanem több változatban megcsinálta a határozók rendszerét is. Határozó rendszereinek alapja két egymást keresztező szempont:

1. A főszempont az volt, hogy mily körülménnyel (hellyel, idővel, állapottal, móddal) van meghatározva a cselekvés, történés, létezés; ezt keresztezi egy mellékszemponttal: a cselekvésnek, történésnek melyik mozzanata (folyamata, eredete, vége, illetőleg iránya) van meghatározva. SIMONYI párhuzamba hozta az állapot-, eredet-, véghatározót a helyhatározó hármassal (hol? honnan? hová?).

Már 1876-ban tett kísérletet a határozók osztályozására. (Magyar Tanügy V, 165.) Ezenkívül még három határozórendszert szerkesztett, miközben folyton tökéletesítette előző elgondolásait.

A tárgy

A tárgyat eleinte nem tekintették még külön mondatrésznek, hanem *-t* szenvedő ragos, tárgyesetragos névszónak és mint ilyent a szótanban és a szókötés szóvonzat részében tárgyalták. Csak később kezdték mondatrésznek tekinteni. SZVORÉNYI (Magyar Nyelvtan⁴. 1876.) szerint a mondat főrészei az alany és az állítmány; mellékrészei: a melléklet (Beifügung, attributum, jelző), a kiegészítő és a határozó (!). A *kiegészítő* elnevezés nála a német *Ergänzung* fordítása, fogalmát is a német nyelvtan szerint határozta meg. A kiegészítő e szerint oly *-t* szenvedő ragos vagy *-nak, -nek* tulajdonító-ragos főnév vagy főnévül használt más beszédrész, amely az állítmány mellett az értelem teljes kiegészítésére használatik. A kiegészítőről megemlíti, hogy a mondat *tárgyának* (obiectum) is neveztetik. A kiegészítő szerinte kétféle: van szenvedő (accusativus) *-t* ragos, ezt szerinte szenvedő tárgynak lehet nevezni; van továbbá tulajdonító (dativus) *-nak, -nek* ragos kiegészítő, ezt szerinte részes tárgynak lehet nevezni.

SIMONYI tisztázta a *tárgy* mondatrész fogalmát és megállapította elnevezését. (Adalékok a magyar nyelvtanítás újjáalakításához. Magyar Tanügy 1876. V, 162.) Sürgette, ne nevezzük kiegészítőnek az obiectumot, hanem *tárgynak*, mégpedig a *-t* ragosat *egyenes tárgynak*, vagy egyszerűen *tárgynak*, a *-nak, -nek* ragosat pedig *részes tárgynak*. Magyar nyelvtanában (1877., 1879.) azonban szétválasztotta e kétféle tárgyat, és csak a *-t* ragos névszót tekintette tárgynak, a *-nak, -nek* ragosat pedig *részeshatározó* néven a vég-, irányhatározók közé sorolta. (I. m. 136.)

Némelyek tagadták a tárgy és a határozó mondatbeli szerepének rokonsága miatt a *tárgy* külön mondatrész voltát, és a határozók közé sorolták. KALMÁR (A mondatrészek. 1904. 130., 141.) szerint a tárgy az alanyok közé tartozik; az alanyt és a tárgyat egyszersmind személyhatározónak tekintette. Mások (KÚNOS, MUNKÁCSI; v. ö. KLEMM: A mondattan elmélete. 1928. 74—5.) az irányhatározó egy nemének tekintették a tárgyat. BALOGH P. is (A határozók osztályozása. Nyr. 1897. XXVI, 387) csak fokozati különbséget látott a tárgy és a határozók között. Azonban a tárgy a határozótól mind eredetére, mind jelentésére nézve bizonyos tekintetben különbözik, ezért célszerűbb a tárgyat a határozó mellett külön mondatrésznek tekinteni. SIMONYI (Nyr. 1882. XI, 212) azt vallotta, hogy a tárgyat, obiectumot megtartotta nyelvtanaiban mint külön mondatrészt — igaz, inkább a hagyománynak, mintsem a meggyőződésnek hódolva.

Kétféle tárgyat különböztetett meg: iránytárgyat (fát vág) és eredménytárgyat; ez utóbbival azt nevezzük meg, ami a cselekvés által létrejön (kenyeret süt). (A magyar Nyelv. 1905. 449—50.)

SIMONYI a *tárgy* elnevezést tartotta a legcélszerűbbnek. A *tárgy* szó ugyanis ófrancia jövevényszó, s eredetileg pajzsot, ostromfedelelet jelentett, majd céltáblát, a 18. század óta objectum-ot, Gegenstand-ot mint a cselekvés célpontját, a 19. század közepén pedig nyelvtani műszóul kezdték használni.

A jelző

A jelzőt a mellékesebb mondatrészek közül legkorábban kezdték mondatrésznek tekinteni. Így BITNICZ L. (Magyar Nyelvtudomány. 1837., 1848.) és az akadémiai Magyar Nyelv Rendszere (1847².), de mindkettő szintén még az ú. n. szóvonzatok alakjában tárgyalta a mondat részeit.

SIMONYI külön monográfiában dolgozta fel a jelzőt, történeti mondatannal foglalkozó munkáinak folytatásaképen; ez: *A jelzők mondattana*. Nyelvtörténeti tanulmány. 1913. Ebben a jelző fogalmának tisztázása után tárgyalta a jelző fajait, eredetét, a jelző alaki sajátságait, majd részletesen a jelző háromféle fajtát és az értelmező jelzőt.

Egységes alapon határozta meg a jelzőket. A jelzők általában a jelzett fogalmaknak megkülönböztetésére, a jelzett fogalmak körének elhatárolására, determinálására, megszorítására szolgálnak. Ez négyféleképpen történhetik:

a) pusztán külső elhatározással, determinálással: rámutatással, ráutalással; ez a *kijelölő jelző*.

b) Történhetik a jelzett szó fogalmi tartalmának újabb fogalmi jeggyel való bővítésével és ezzel fogalmi körének szűkítésével, elhatárolásával; ez a *minősítő- vagy tulajdonságjelző*.

c) Az elhatárolás történhetik birtokos viszonyal is; ez a *birtokos jelző*.

d) Az *értelmező jelző* (appositio). Ennél a jelzett szó fogalmának elhatárolása utólag történik főnévvel, melléknévvel vagy melléknévi igenévvel, névmással. Az értelmező nem egyesül oly szorosán a jelzett szóval, hanem mint utólagos kiegészítés, részletezés, értelmezés járul hozzá, külön szakaszt alkotva.

SIMONYI szerint a minősítő jelző eredete kétféleképen magyarázható:

1. A minősítő jelzős kifejezés a halmozott mondatrészek egyik faja.

2. Szerinte azonban jogosult, nyelvtörténeti szempontból talán jogosultabb az a magyarázat, amely szerint a jelzős kifejezés mondat eredetű, a jelző maga eredetileg névszói állítmány volt, de elvesztette névszói állítmányi szerepét és kezdett részt venni az alany alanyi funkciós szerepében. A jelző lefokozott állítmány. Tehát a jelzőben is kettős viszony van, miként a mondat minden tagjában: tartalmi és funkciós viszony. Megemlíti, hogy az értelmezőben is rövidített vagy pregnáns mondatot látnak a nyelvészek. Az értelmezős szerkezetet (utójelzőt) ősbibnek tartotta az előjelzőnél.

SIMONYI e művében is megnyilvánul mintaszerű történeti módszere és nyelvtudományi megállapításainak szilárd, széleskörű induktív és lélektani alapja, hasonlóképen a tudományos nyelvelmélet gyakorlati alkalmazása iránti nagy érzéke. Példa ez utóbbira a szóegyeztetésnek a szerepe a birtokos szerkezetben. RÉVAI magyar történeti mondattanának harmadik kötetében nagyon terjedelmes nyelvtörténeti anyag alapján bizonyította, hogy a birtokos szerkezetben a harmadik személyű többesszámú birtokoszó és egyesszámú birtokoszó esetén a birtokszón gyakrabban fordult elő az egyeztető szerkezet, mint a nem-egyeztető szerkezet: unuttei *cuzicun* (HB.); az apastaloknak *zavok* (AporK. 5.). VERSEGHY az újabb nyelvszokás alapján és figyelembe véve, hogy a nem-egyeztető szerkezet is igen régi, a nem-egyeztető szerkezet helyességét védelte. SIMONYI utalt arra, hogy az újabb nyelvszokás e mellett foglalt állást. E kérdéssel RÉVAI és VERSEGHY után is többen foglalkoztak: TSÉTSI, BITNICZ L. stb. (Vö. SIMONYI: A jelzők mondattana. 179.)

Az állítmánykiegészítő alanyeset

SIMONYI ezen a címen hatodikul új mondatrészt vitt be a mondattanba. Állítmányi névszónak, állítmányi alanyesetnek, kiegészítőnek is nevezte. (Magyar nyelvtan. 1877., 1879., 139.; 1880., 154.; 1896., 93.; Magyar nyelvészet. 1905., 112.; A magyar nyelv. 1905. 448.)

Állítmányi névszó lehet szerinte: melléknév, ekkor állítmányi jelzőnek nevezte, ha pedig főnév, akkor állítmányi értelmezőnek (*appositio praedictiva*). (Magyar nyelvtan. 1896. 93.) A *van, lesz, marad, (el)mult (nincs)* állítmányul szereplő igéket szoktuk alanyesettel kiegészíteni.

Újabban azonban a finnugor nyelvek mondat szerkezetének közelebbi megismerése után kiszorult ez a hatodik mondatrész a magyar nyelvtanokból, inkább összetett: névszói-igei állítmánynak tekintik és nevezik. Eredetének magyarázataát I. Magyar történeti mondattanomban.

SIMONYI a keletkezését így magyarázta: Az állítmányi névszó egyúttal az alanyt is közelebből meghatározza, éppúgy, mintha utólagos jelzője, értelmezője volna az alanynak: Fia, egyetlen vigasza, maradt neki. → Fia egyetlen vigasza maradt neki.

Az állítmányi kiegészítőt állapothatározónak is szokták tartani (BALOGH P.: Nyr. 1907. XXXVI, 354), mert az állítmányi ige (*van, nincsen, lesz, marad, mult*) meghatározására használjuk: A torony *csonka* (= csonkán) maradt. KALMÁR (A mondatrészek. 1904. 101.) az állapothatározók egyik alfajának tartotta a kiegészítőt: tulajdonsághatározónak.

A szórend

Nagy munkát végzett SIMONYI a magyar nyelvtudomány számára azzal is, hogy az addigi magyar szórendi kutatások eredményeit világos, logikus,

áttekinthető szerves egésszé foglalta össze, az ő széleslátókörű mondattani tájékozottságával: A magyar szórend c. tanulmányában. (Nyr. 1902. XXXI. és NyF. 1.) Az addigi kutatásokat kiegészítette saját nyelvtörténeti, nyelvjárási észleleteivel, gazdag régi és nyelvjárási anyaggal.

Már iskolai magyar nyelvtanaiban (1877., 1879. stb.) és a Magyar nyelvészetben (1905.), A magyar nyelv-ben (1905.) is gyakorlatias értékkel tárgyalta a magyar szórend szövevényes hálózatának alapvonásait.

Megállapította, hogy a magyar szavak rendje a mondatban nem attól függ, milyen mondatrész (szó szerkezeti tag) vagy milyen fajú szó nyelvtani szempontból az illető szó, miként más nyelvekben, hanem attól, melyek értelmi szempontból a legfontosabb szavak a mondatban. Egységes szempont alá foglalta össze a magyar szórend sokféle jelenségét a FOGARASI-féle magyar szórendi főtörvény alapján, amely szerint a mondatnak értelmileg legfontosabb szava közvetlenül az állítmány elé kerül; továbbá KICSKA kirekesztő és összefoglaló értelmű szórendi törvénye alapján, amelyben KICSKA kimutatta, hogy a FOGARASI-féle szórendi törvény csak a kirekesztő értelmű kifejezések mellett érvényes, az összefoglaló kifejezések ellenben kivételt alkotnak a FOGARASI-féle szórendi törvény alól.

Az igenévi szerkezetek

Ily című tanulmányában (Nyr. 1907. XXXVI, 97, 193, 241, 264. és NyF. 47.) SIMONYI felhívta a figyelmet a nyelvtudományban mai nyelvünknek egy ősrégi sajátosságára: az *igenévi szerkezetekre*. Ezek átmenetet alkotnak az egyszerű és az összetett mondat között. A mai és a régi magyar nyelvben gyakoriak oly *-t, -at, -et* képzős igenévi szerkezetek, amelyek alanyi, tárgyi, határozó, jelző mellékmondatlalt egyértékűek: Hadlaua *choltat* (HB.); fferencz senanal *lakoztában* (JókK.); egy *ültében* elolvasá; szemök *láltára*; mindéltig; özvegy *voltában*; anyaszült gyermek; *ebadta*; *agyafúrt*; *gutaütött*.

Az igenévi szerkezetek ősrégi sajátosságai nyelvünknek, idővel a magyarban kezdtek elavulni, és ma már csak egyes állandó kifejezésekben fordulnak elő nyelvünkben. SIMONYI ezeket a magyar és a finnugor nyelvek történetéből összegyűjtötte, és többféleképpen próbálta megmagyarázni eredetüket. Az igenévi szerkezetek helyét újabban *-va, -ve, -ván, -vén* végzetű határozó igenévi szerkezetek és mellékmondatok foglalták el. A többi finnugor nyelvben, különösen a vogul és az osztják nyelvben még ma is gyakran használnak mellékmondatlalt egyértékű igenévi szerkezeteket.

Simonji kéziratost történeti mondattana

SIMONYI a mondattanra vonatkozó sok részlettanulmányát összefoglalta és eredményeit továbbfejlesztette *Magyar mondattan történeti alapon* című 2 kötetes munkájában, mely kéziratban maradt reánk. (Ismertetését l. BALASSA,

Nyr. 1920. XLIX, 26—7.) A Magyar Tudományos Akadémia 1915. évi Lukács Krisztina jutalmával tüntette ki. Ezt a művét még az 1905. évi Lukács Krisztina akadémiai pályázatra készítette. A bírálóbizottság a még akkor befejezetlen művet jutalommal való kitüntetésre ajánlotta azzal a feltétellel, hogy a szerző kiegészíti a hiányzó részekkel. SIMONYI pótolta is a hiányzó részeket. A bírálók azután jelentették: „a mű valóban nyeresége nyelvtudományi irodalmunknak. Örvendetes, hogy az a szerző írhatta meg az egész összefoglaló tudományos magyar mondattant, aki a legtöbb részletmunkát szolgáltatotta hozzá. A műnek kétségtelenül nagy hatása lesz nyelvtudományi irodalmunk fejlődésére.“

BALASSA J. ugyanott így ismertette a mű tartalmát: „A mondatról, a mondatvani változásokról és okairól szóló bevezetés után két főrészben foglalkozik az egyszerű mondat. Az első főrész a mondat fajairól szól a következő főbb szakaszokban:

1. A feltétlen jelentő mondat.
2. A feltételes jelentő mondat.
3. A felszólító mondat.
4. Az óhajtó mondat.
5. Nyomatéktalan és nyomatékos, összefoglaló és kirekesztő mondatok.
6. Kérdő és felelő mondatok.
7. Állító és tagadó mondatok.
8. Cselekvések és idők jellemezte mondatok.
9. Cselekvő és szenvedő mondatok.

A második főrész az egyes mondatrészekkel foglalkozik:

1. Az alany és állítmány.
2. A mondat tárgya. Iránytárgy és eredménytárgy. Lappangó tárgy.

A tárgyas ragozás használata.

3. A határozók. A ragos határozók. A névutós határozók. Határozószók és igekötők.

4. A jelzők.

E két főrészhez csatlakozik még egy harmadik főrész; ebben az átmeneti szerkezeteket (igenévi szerkezetek) tárgyalja, melyek átvezetnek az összetett mondatokhoz.“

Ez 25 ív lett volna; s legalább ugyanennyi az összetett mondat, ennek gerince a kötőszók anyagából került ki. SIMONYI a maga Tüzetes magyar nyelvtanának második és harmadik kötetéül szánta e művét. (Vö. Nyr. 1915. XLIV, 234.)

BALASSA fönti jelentésében reményét fejezte ki, hogy a nyomdai viszonyok javulásakor SIMONYI-nak *Magyar történeti mondatana* megjelenik. Várakozása — sajnos — nem teljesült. A mű azóta valahol lappang vagy elveszett.

Az összehasonlító finnugor mondattan terén is dolgozott SIMONYI: Az ugmódalakok című (1876 NyK. XIII, 135—67), akadémiai jutalommal kitüntetett munka.

SIMONYI *Magyar történeti mondattanát* sorsközösség kapcsolja össze RÉVAI magyar történeti mondattanával: egyik sem jelent meg a szerző életében. RÉVAI munkájának (*Elaboratio grammatica hungarica*) syntaxis részét azonban utólag éppen SIMONYI rendezte sajtó alá.

Az összetett mondatok

Az összetett mondat terén SIMONYI a következő állapotot találta a magyar nyelvtudomány terén. Az összetett mondatok tárgyalását nyelvtan-íróink régebben kerülték, áttolták a retorikába. Így az akadémiai Magyar Nyelv Rendszere (265. l.) szerint a mondattan két részre oszlik: szókötésre és mondatkötésre, vagyis ékesszólásra: ez utóbbit azonban nem tárgyalta.

Először BITNICZ L.-nál (*Magyar nyelvtudomány*. 1837. és 1847.), továbbá GYURITS A.-nál (*Magyar mondattan*. 1857. és 1861.) találtam az összetett mondat tárgyalását. BITNICZ már megkülönböztetett fő- és mellékmondatot, mellérendelt és alárendelt mondatokat. A mellékmondatban a főmondat egyik részének külön mondatban való kifejezését látta. A mellékmondatokat az ő szófaji alapon nyugvó mondattani felfogásának megfelelően szófaji alapon osztályozta. Vannak szerinte:

1. *Tárgymondatok* (= főnévi mondatok), ezek szerinte a főmondat valamely főneve helyett szerepelnek.

2. *Jegymondatok* (= melléknévi mondatok), ezek megegyeznek szerinte az egyszerű mondat tárgyszavának (= főnévének) jelzői meghatározásával.

3. *Körülménymondatok* (= határozó mellékmondatok). Ő határozón a határozószó szófajt értette. Öt osztályukat különböztette meg: térvizonyt, idővizonyt, mód-, ok-, fokozatvizonyt. Ezt a felosztást mások is használták.

Az összetett mondatot nálunk először tudományos alapon kimerítően SIMONYI tárgyalta: *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete*. 3 kötet. 1881—1882—1883. A Magyar Tudományos Akadémiának 1880. évi Marczibányi-féle jutalmával kitüntetett pályamunka. Az I. kötet a mellérendelt kötőszókat tárgyalta, a II. és a III. az alárendelt kötőszókat: a főnévi mellékmondatok és a határozó mellékmondatok kötőszóit.

SIMONYI roppant nagy és sokoldalú nyelvtörténeti és nyelvjárási anyag alapján dolgozta fel a magyar kötőszók történetét, az összetett mondat elméletét és rendszerét.

A mellékmondatok felosztásában SIMONYI idejében sem volt még általánosan elfogadott rendszer. Szokták vagy mondatrészek vagy szófajok alapján felosztani a mellékmondatokat. Az első felosztás azt veszi alapul, hogy a mellékmondat mondat alakjában kifejezett mondatrész. Eszerint van tehát:

alanyi, határozó, tárgyi és jelző mellékmondat. Hozzátehetjük még az állítmányi mellékmondatot is. A mondatrészek alapján való felosztás nálunk már GYURITSNÁL (1857.) megvan. A mondatrészek alapján való felosztáson kívül van még egy másik is, ez egy-egy szófajjal veszi egyértékűnek a mellékmondatot; eszerint van: főnévi, melléknévi (melléknévi igenévi) és határozó mellékmondat. SIMONYI Magyar nyelvtanaiban és A Magyar nyelv (1905.) című művében alkalmazta ezt a rendszert; az ő nyomán terjedt el e felosztás.

A mondatrészek alapján való felosztásnak nyelvtörténeti szempontból nincs különösebb értéke, mert a mellékmondatok nem a mondatrészekből keletkeztek, mégis ez a felosztás az egyszerű mondatlal párhuzamosan egységes mondatlani alapra helyezi az összetett mondat tárgyalását. Ezzel szemben a szófaji alapú osztályozás (főnévi; melléknévi, melléknévi igenévi; határozó mellékmondatok) nem egységes alapon nyugszik, mert a harmadik osztálynak mondatlani alapja van, nem pedig szófaji.

SIMONYI az összetett mondatok osztályozásában felmerülő nehézségeken úgy próbált segíteni, hogy a kétféle osztályozást részben egyesítette. Az ő osztályozása a következő:

I. *Főnévi mellékmondatok*, ezek egy-egy elvont főnévvel egyértékűek. A főnévi mellékmondat lehet a főmondatnak alanya, tárgya, határozója, jelzője. A főnévi mellékmondatnak *hogy* a kötőszava, ily mellékmondat egy-egy elvont főnévvel egyértékű.

II. *Melléknévi mellékmondatok* (jelző mellékmondatok), ezeket a vonatkozó vagyis relatív névmás jellemzi, s melléknévvél vagy melléknévi igenévvél egyértékűek. Ha el van hallgatva benne a jelzett szó, akkor a melléknévi mondat alanyi, tárgyi vagy határozó mellékmondatlává válik, és így főnévi mellékmondatnak kell tekinteni. A melléknévi (viszonyító, vonatkozó névmásos) mellékmondatokat nem tárgyalta, mert e feladathoz nagyon kevés anyaga volt, ezért — bevezetésül az alárendelő kötőszókhöz — csak rövid áttekintését adhatta a magyar relativumokra vonatkozó jelenségeknek. (II, 8.)

III. *Határozó mellékmondatok*. Ezek annyi alosztályra oszlanak szerinte, ahányféle határozót különböztet meg.

A nyelvtudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazása

SIMONYI már korán kezdte a nyelvtudomány leszűrt eredményeinek gyakorlati alkalmazását is. Már tudományos pályája legelején azzal indult, hogy kereste magyar nyelvtani oktatásunk hátramaradottságának okait. Ezért cikksorozatot kezdett közzétenni a Magyar Tanügyben (1876. V.). Adalékok a magyar nyelvtanítás újjá-alakításához címen. Ebben megállapította, hogy a magyar nyelvtanítás reformja nyelvtanainknak nagy hátramaradottságát és nyelvtudományunknak nagy előrehaladottságát tekintve immár elodázhatatlan szükség. Szükségesnek tartotta a nyelvtudomány ered-

ményeinek felhasználását az iskolai nyelvtani oktatás terén, mert iskola nyelvtani oktatásunk nagyon mögötte maradt a nyelvtudománynak. Hat fejezetben tárgyalta a magyar nyelvtudomány újjáalakításának szempontjait: 1. A szótövek c. fejezetben az ú. n. kötőhangzós elmélettel szembeállítja a teljes és nem-teljes szótövek elméletét. 2. Különösen előmozdította a nyelvi oktatás újjászületését a mondatrészekről szóló fejtegetéseivel. Abban az időben a legnagyobb zűrzavar uralkodott a mondatrészek tárgyalása terén. Ezért tisztázta az állítmány és az alany, a tárgy, határozó, jelző fogalmát és megalkotta a határozók első tudományos rendszerét. 3. A mondatrészek fogalmának tisztázása mellett különösen szükségesnek tartotta a szófajok (beszédrészek) fogalmának megállapítását és rendszerüknek felállítását az elavult logikai, metafizikai osztályozások helyett. A szófajok meghatározásába és rendszerébe belevette a mondattani szempontot is. A szófajok felosztásában és ezeknek világos megértéséhez szükségesnek tartotta a szófajoknak a mondatrészekhez való viszonyát tudatosítani az iskolában. 4. Az igéknel szükségesnek tartotta az igeidőkön kívül a cselekvés, történés (actio) mineműségének megállapítását is. 5. A névragok és névutók régi elnevezéseit újabbakkal szükséges helyettesíteni. 6. Az utolsó cikkben a szóképzést és a szóösszetételt tárgyalta új szempontokkal. SIMONYI e hat cikkében az akkori magyar nyelvtanítás leg-szükségesebb kérdéseit tisztázta és ezzel nagyon előmozdította a magyar nyelvtani oktatást. E szempontokat 1877-ben, ill. 1879-ben és később megjelent magyar nyelvtanaiban megvalósította, s ezzel új korszak kezdődött nyelvi oktatásunkban. A Nyelvőrben (1879. VIII, 258, 305, 545.) egy bizottság foglalkozott nyelvészeti terminológiánk (az iskolai műszók) újjáalakításával SIMONYI vezérlete alatt. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület megbízásából Középiskolai *Műszótárt* szerkesztett. (Vö. E. PhilKözl. 1906. XXX, 700.)

Végigkísértük SIMONYI-nak a mondattan terén kifejtett nyelvtudományi működését, meg-megállva működésének egyes nagyobb állomásain, áttekintettük legfőbb vonásaiban a magyar egyszerű és összetett mondat szerkezetnek, a mondatnak és a mondatrészeknek fősajátságait, és megállapítottuk az ő tudományfejlesztő és a tudomány leszűrt eredményeit gyakorlatilag alkalmazó tevékenységét. Mondattani búvárlataival gazdagította, fejlesztette mondattani irodalmunkat, mások és saját nyelvtudományi eredményeivel emelte iskolai tankönyvirodalmunk színvonalát, és ezzel újjáalakította magyar nyelvtani oktatásunkat.

Négy évtizeden át tanítványainak hosszú sorát oktatta és képezte, a magyar nyelvtudománynak új nyelvész nemzedéket nevelt, középiskoláinknak pedig jól felkészült szaktanárokat. Tanítványait nyelvészeti iskolává egyesítette a közel száz számra menő *Nyelvészeti Füzetek* hosszú sorozata, amelyben doktori értekezéseik jelentek meg. Tankönyveit kiadásról-kiadásra tökéletesítette szakmai, módszertani és rendszerbeli tekintetben egyaránt, ezzel egyszerűsítette, célszerűbbé és gyakorlatiasabbá tette nyelvtani oktatá-

sunkat. Nyelvészeti terminológiánk újjáalakításában nagy szerepe volt. Mondattani működésében visszatükröződik az egész magyar mondattani elmélet újabb fejlődésének története, mondattani irodalmunk még tovább is fogja érezni az ő munkájának hatását.

SIMONYI Zs. mondattani munkásságát négy ízben tüntette ki a M. Tud. Akadémia: Az ugor módalakok. 1877. NyK. XIII. A magyar kötőszók. 1880. A magyar határozók. 1885. Magyar történeti mondattan. 1915.

SIMONYI a magyar *jelentéstan* kifejlődésére is hatással volt: ő vetette fel először a magyar nyelvtudományban a rendszeres jelentéstan gondolatát. (A jelentéstan alapvonalai. Akadémiai székfoglaló. 1881.)